

Υδροδοτικά Θεσσαλονίκης

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

δρ. αρχαιολόγος ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α. - ΥΠΠΟ

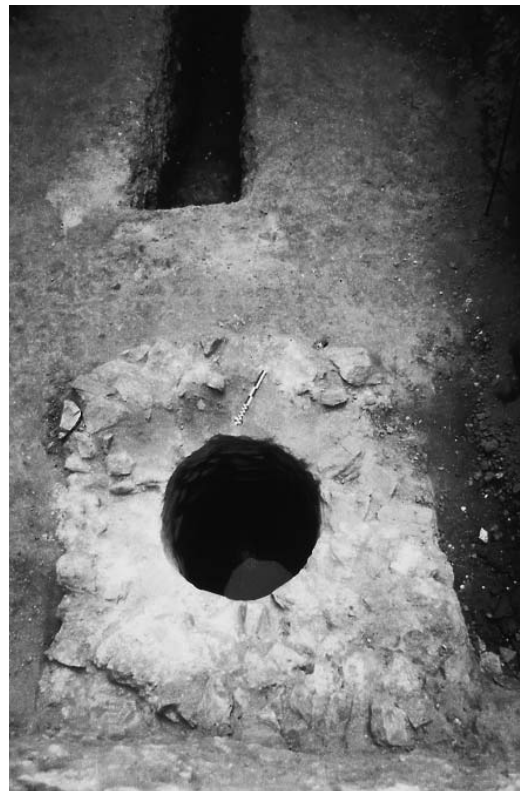
Όταν ο Κάσσανδρος ίδρυσε στα 316/15 π.Χ. με “συνοικισμό” την πόλη της Θεσσαλονίκης, είναι σίγουρο ότι προέβλεψε για την τροφοδοσία των κατοίκων με το απαραίτητο για την διαβίωσή τους νερό. Ο πληθυσμός της πόλης στην πρώτη της μορφή δεν θα ξεπερνούσε τους 5.000 κατοίκους και τα υπόγεια νερά που υπήρχαν σίγουρα επαρκούσαν για τις ανάγκες τους. Έτσι, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Κάσσανδρος και οι διάδοχοί του φρόντισαν για την τροφοδοσία της νέας πόλης με νερό, κυρίως από τα πηγάδια που ανοίχθηκαν μέσα σ’ αυτήν (Εικ. 1).

Οι ανασκαφές στο ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης έχουν φέρει στο φως ελάχιστα τμήματα της πρώτης οικοδομικής φάσης της πόλης. Παρά την αποσπασματική τους όμως διατήρηση, μας δίνουν κάποια στοιχεία για την παροχή νερού στις ιδιωτικές κατοικίες ή σε μέρος τους και στα δημόσια κτήρια - κυρίως σε δημόσιες λουτρικές εγκαταστάσεις.

Στη Ρωμαϊκή Εποχή, η πόλη αλλάζει χαρακτήρα και, ευνοούμενη από τους Ρωμαίους, γίνεται “μητρόπολις Μακεδονίας” από το 148 π.Χ. Η στρατηγική της θέση και η κατασκευή της Εγνατίας Οδού την ίδια εποχή, συμβάλλουν στην άνθησή της από τα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ. μέχρι τα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ., ενώ η εγκατάσταση του καίσαρα Γαλέριου Μαξιμιλιανού στη Θεσσαλονίκη στα 293 μ.Χ. φέρνει στην πόλη μια νέα περίοδο ακμής.

Ο πληθυσμός της πόλης αυξάνεται και μαζί μεγαλώνουν τα όρια της περτειχισμένης έκτασης. Η Θεσσαλονίκη ρυμοτομείται σε ορ-

θογώνια οικοδομικά τετράγωνα με κάθετα τεμνόμενους δρόμους. Η αύξηση του πληθυσμού οδήγησε, όπως ήταν φυσικό, σε προβλήματα τροφοδοσίας του με νερό, προβλήματα που μεγάλωναν με την πάροδο του χρόνου. Η κα-

Εικόνα 1. Θεσσαλονίκη, οδός Καπετάν Πατριζή: πηγάδι ρωμαϊκής εποχής.

τασκευή δημόσιων λουτρών, ανακτορικού συγκροτήματος και πολυτελών ιδιωτικών κατοικιών επιδεινώσαν το πρόβλημα εξοικονόμησης νερού.

Οι σημαντικότερες οικοδομικές φάσεις, που αποκαλύπτονται στις ανασκαφές της Θεσσαλονίκης χρονολογούνται στη ρωμαϊκή εποχή. Οι τύποι αγωγών παροχής νερού στα ιδιωτικά και δημόσια κτήρια, που εντοπίζονται στις ανασκαφές είναι τρεις: οι κτιστοί αγωγοί, οι πήλινοι σωλήνες και οι μολύβδινοι σωλήνες¹.

Οι κτιστοί αγωγοί αποτελούνται από ένα αυλάκι ορθογώνιας διατομής, που το σχηματίζουν δύο μικροί τοίχοι από πέτρες ή πλίνθους (Εικ. 2). Ο πυθμένας σχηματίζεται από μεγάλες πλίνθους και η κάλυψη γίνεται επίσης με πλίνθους ή πλατιές πέτρες, που σφραγίζονται με ασβεστοκονίαμα για να αποφευχθεί οποιαδήποτε μόλυνση του νερού. Κατά διαστήματα υπάρχουν μικρά φρεάτια καθίζησης για να συλλέγονται οι φερέτες ύλες (χώμα και μικρές πέτρες). Το εσωτερικό του αυλακιού επενδύεται με το λεγόμενο υδραυλικό κονίαμα, δηλαδή με πολύ καλής ποιότητας υδατοστεγές κονίαμα, το οποίο αποτρέπει τη διαρροή νερού και συγχρόνως την εισροή ξένων ουσιών μέσα στον αγωγό.

Πήλινοι κυλινδρικοί σωλήνες βρέθηκαν σε πολλές περιπτώσεις. Η διάμετρος τους ποικίλλει, αλλά συνήθως είναι γύρω στα 15 εκ. και στα σημεία ένωσής τους υπάρχει μόνωση με καλής ποιότητας ασβεστοκονίαμα.

Μολύβδινοι σωλήνες χρησιμοποιούνται σε λίγες περιπτώσεις, γιατί το υλικό είναι δαπανηρό και ενέχει κίνδυνο δηλητηρίασης από τα οξείδια του μολύβδου. Η κατασκευή τους είναι απλή: ένα στενόμακρο ορθογώνιο φύλλο μολύβδου λυγίζεται κατά μήκος και συγκολλούνται οι άκρες του.

Η παροχή νερού στον αυξημένο πληθυσμό της ρωμαϊκής εποχής, δεν μπορούσε πλέον να γίνει μόνο από τα πηγάδια, που εξυπηρετούσαν τους κατοίκους των πρώτων αιώνων ζωής της πόλης. Έτσι, διερευνήθηκε η δυνατότητα με-

ταφοράς νερού από τις πηγές του ορεινού όγκου του Χορτιάτη. Στους χάρτες των εικόνων 3 και 4, φαίνονται τα ρέματα, που, ξεκινώντας από το βουνό αλλά και από τον δυτικό ημιορεινό του όγκο, καταλήγουν στον Θερμαϊκό, πλαισιώνοντας την αρχαία πόλη. Κάποια από τα ρέματα αυτά έχουν συνεχή ροή όλο το χρόνο και τροφοδοτούνται από πηγές.

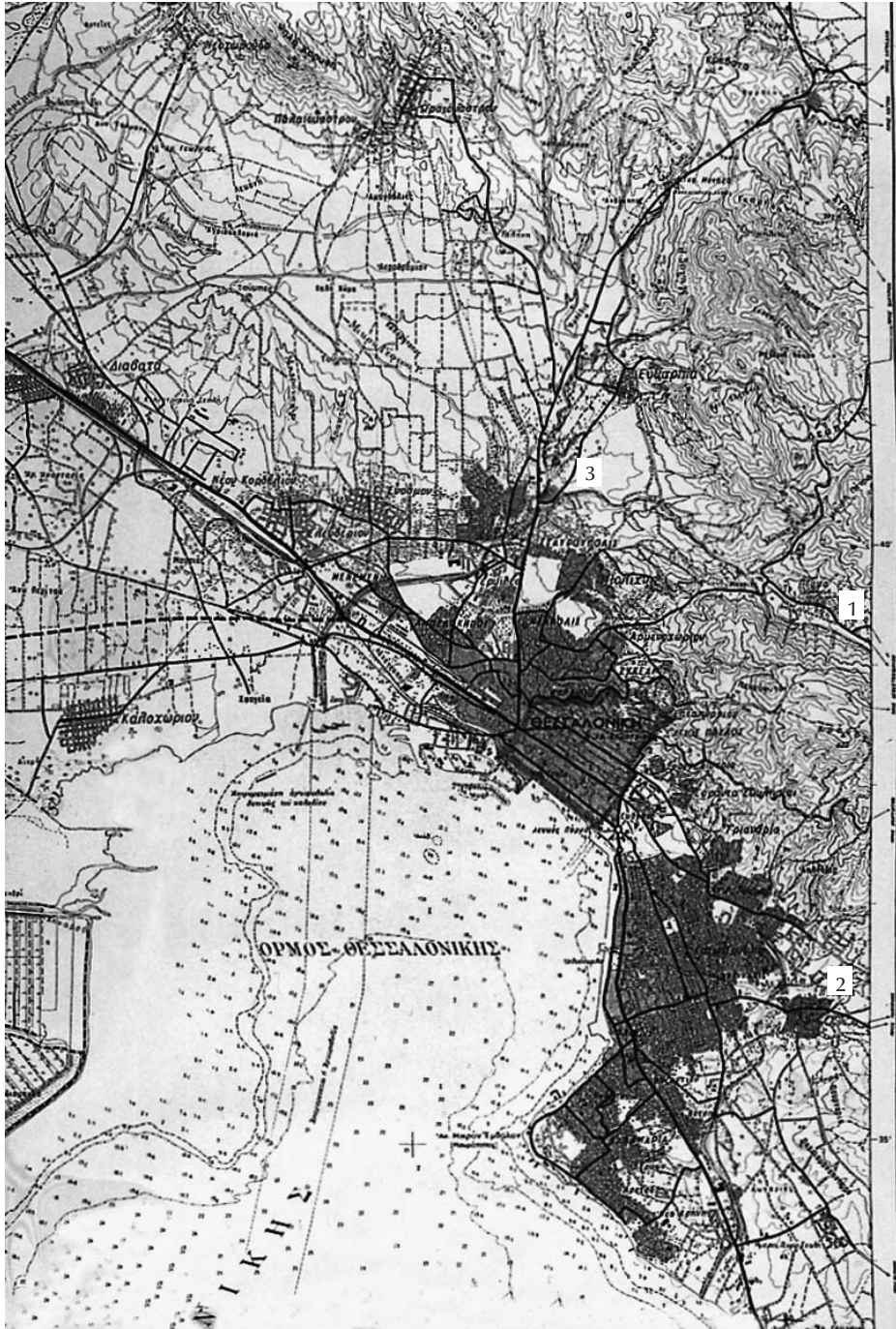
Δύο είναι τα κυριότερα ρέματα με συνεχή ροή που περιβάλλουν τη Θεσσαλονίκη: δυτικά της πόλης, το ρέμα του Δενδροπόταμου και στα ανατολικά το Ελαιόρρεμα-Μεγάλο Ρέμα της Πυλαίας. Ο Δενδροπόταμος είναι ορατός ακόμη σε περιοχές των δήμων Σταυρούπολης και Μενεμένης. Εκβάλλει στο βορειότερο άκρο του μυχού του Θερμαϊκού Κόλπου και δημιουργείται από τρία μικρότερα ρέματα, τα οποία συμβάλλουν αμέσως νότια της “Τράπεζας Λεμπέτ”, όπου βρίσκεται ένα από τα 26 πολίσματα που “συνοίκισε” ο Κάσσανδρος. Το ένα από τα μικρά ρέματα έρχεται από τα βόρεια, από τα στενά του Δερβενίου, το άλλο από τα νότια του οικισμού της Ν. Ευκαρπίας, ενώ το τρίτο αποστραγγίζει ακόμη και σήμερα με την ονομασία “Ξηροπόταμος” τη μικρή κοιλάδα του Ασβεστοχωριού και διέρχεται βόρεια του δήμου Πολίχνης από μία περιοχή, στην οποία σώζονται μέχρι σήμερα τα ερείπια νερόμυλων βυζαντινής εποχής.

Το Ελαιόρρεμα, ξεκινά από την περιοχή βόρεια του Πανοράματος και, συγκεντρώνοντας τα νερά πολλών μικρότερων χειμάρρων, κατευθύνεται προς τα δυτικά. Διέρχεται εν μέσω οργισμένων βλάστησης δίπλα από την προϊστορική τούμπα στην περιοχή “Ελαιώνες” (Εικ. 5), λίγο πιο κάτω ενώνεται με το ρέμα της Τριανδρίας, συνεχίζει με την ονομασία Μεγάλο Ρέμα μεταξύ Πυλαίας και Κάτω Τούμπας, αλλάζει πορεία προς τα νότια και εκβάλλει στον Θερμαϊκό Κόλπο στο ύψος του συνοικισμού του Φοίνικα αφήνοντας στα αριστερά του τον Μακεδονικό Τάφο του Τύμβου Κις.

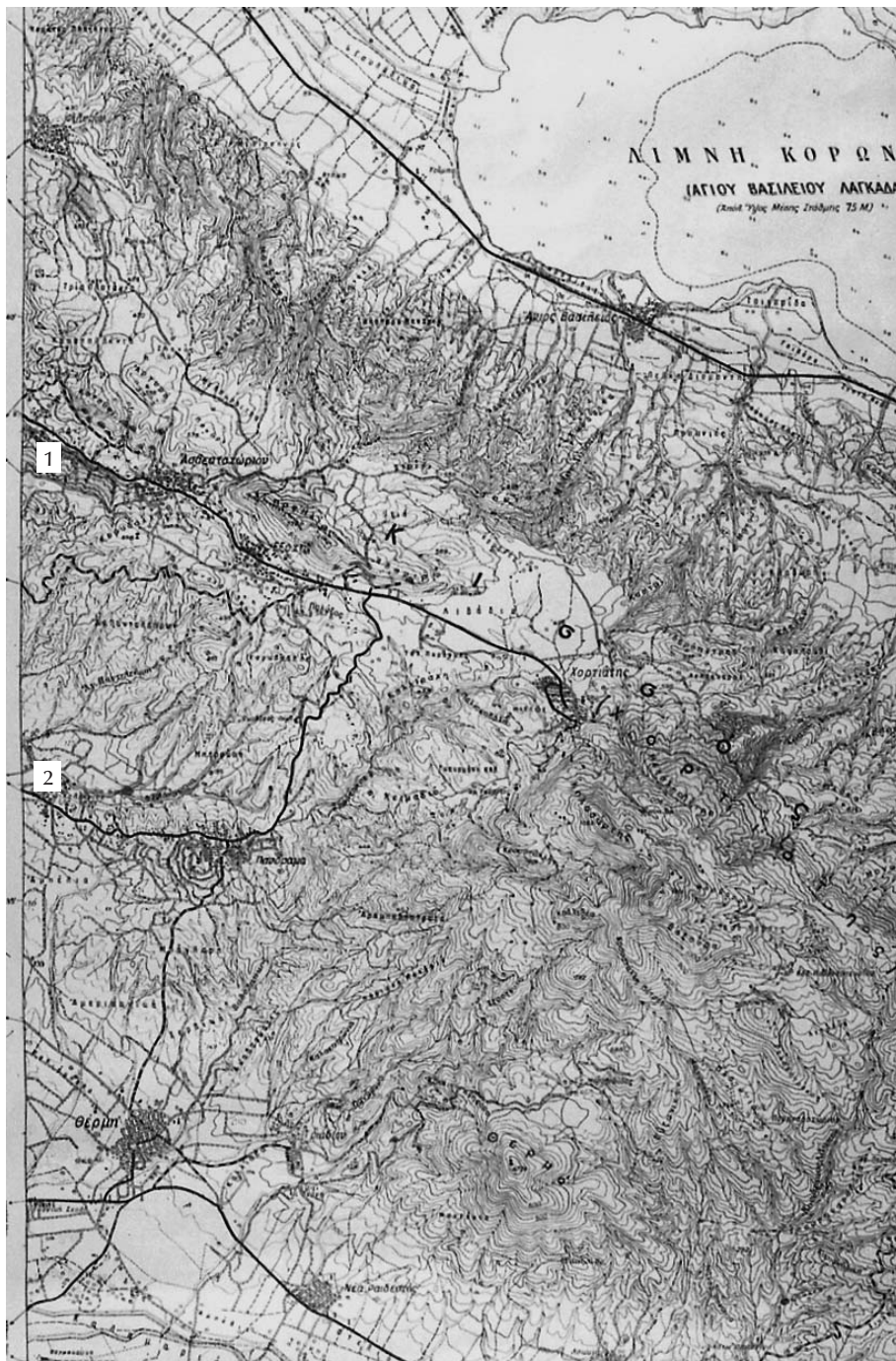
Μικρότερα ρέματα, περισσότερο με τη μορφή χειμάρρων, υπήρχαν πιο κοντά στα όρια της πό-

Εικόνα 2. Θεσσαλονίκη, οδός Καπετάν Πατρίκη: κτιστοί αγωγοί παροχής νερού.

Εικόνας 3. Απόσπασμα χάρτη Γ.Υ.Σ. σε κλίμακα 1:50.000 (φ.χ. Θεσσαλονίκη και Θέρμη). 1. Ερηροτόμας, 2. Ελαιόρρεμα, 3. Δενδροπόταμος.

Εικόνας 4. Απόσπασμα χάρτη Γ.Υ.Σ. σε κλίμακα 1:50.000 (φ.χ. Θεσσαλονίκη και Θέρμη). 1. Ξηροπόταμος, 2. Ελαιόρομα.

Εικόνα 5. Πυλαία, Ελαιόρρεμα.

λης, όπως π.χ. στην περιοχή του λοφίσκου της Τούμπας, ή αμέσως έξω από τα τείχη στην αρχή του ανατολικού νεκροταφείου της αρχαίας πόλης.

Από τις πηγές των μεγάλων ρεμάτων και ουσιαστικά από τον ορεινό όγκο του Χορτιάτη, ξεκινούσαν κτιστοί αγωγοί μήκους αρκετών χιλιομέτρων, που τροφοδοτούσαν την πόλη με νερό. Οι πιο αποδοτικές πηγές βρίσκονται στο Χορτιάτη, στο Ρετζίκι και στο Λεμπέτ.

Οι πηγές του Χορτιάτη βρίσκονται πάνω από το σημερινό χωριό². Από το σημείο αυτό, ξεκινούσε ο αγωγός και περνώντας το ρέμα με τη γνωστή σε όλους υδατογέφυρα (Εικ. 6) κατέληγε στο Επταπύργιο και από εκεί στην ανατολική πλευρά της πόλης. Καθ' οδόν παρείχε νερό σε πολλές κοινόχρηστες βρύσες και είχε αρκετές διακλαδώσεις. Το κανάλι ήταν κτιστό, διαστάσεων 25 x 50 εκ., με καλά

μονωμένη κάλυψη. Η διαδρομή του παρέμεινε η ίδια για τουλάχιστον 1500 χρόνια και ήταν σε χρήση μέχρι το 1975.

Η ύδρευση από το Ρεντζίκι³ είναι σύγχρονη ή λίγο αρχαιότερη από αυτήν του Χορτιάτη και η διαδρομή του υδραγωγείου αυτού δεν άλλαξε. Ξεκινούσε από τις πηγές της λεγόμενης Αγίας Τετάρτης και, βαίνοντας σχεδόν παράλληλα στον δρόμο Ασβεστοχωρίου – Νεάπολης, κατέληγε στη Μονή Βλατάδων και στη Ληταία Πύλη⁴.

Τέλος, η ύδρευση από το Λεμπέτ ξεκινούσε από το 6ο χιλ. της σημερινής οδού Λαγκαδά, από την περιοχή «Αμπέλια» στο ύψος της Ν. Ευκαρπίας και από εκεί, με πορεία παράλληλη στην οδό Λαγκαδά, κατέληγε στην κινστέρνα της Μονής των Δώδεκα Αποστόλων, διανύοντας απόσταση 3 χιλ.⁵.

Η διαφορά, και συγχρόνως ιδιομορφία της περιοχής Λεμπέτ σε σύγκριση με τις περιοχές των πηγών Χορτιάτη και Ρεντζικίου, είναι η ύπαρξη στον χώρο ανατολικά, δυτικά και νότια της αερογέφυρας Λαγκαδά, τριών οικισμών προγενέστερων της Θεσσαλονίκης, που χρονολογούνται ο μεν οικισμός της Σταυρούπολης στην ύστερη νεολιθική εποχή, ο δε οικισμός της «τούμπας Λεμπέτ» από την πρόιμη εποχή του χαλκού μέχρι την πρόιμη εποχή του σιδήρου, ενώ ο οικισμός της «τράπεζας Λεμπέτ» έχει επιχώσεις από την πρόιμη εποχή του σιδήρου μέχρι το 2ο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. Ο τελευταίος αυτός οικισμός είναι κατά πάσα πιθανότητα ένας από τους 26, που συνοίκισε ο Κάσσανδρος για την ίδρυση της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.⁶.

Στην ίδρυση των τριών οικισμών στην περιοχή αυτή, συνέβαλαν δύο σημαντικοί παράγοντες. Πρώτα, η στρατηγικότητα του χώρου αυτού, ο οποίος βρίσκεται στο πέρασμα, στη φυσική δίοδο από τη θάλασσα προς βορρά και κυρίως προς την ανατολή μέσω του Δερβενίου. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν η ύπαρξη πηγών συνεχούς ροής που τροφοδοτούσαν τα ρέματα της περιοχής, ανάμεσα στα οποία

Εικόνα 6. Χορτιάτης, Υδατογέφυρα (στο κέντρο της φωτογραφίας).

ιδρύθηκαν οι οικισμοί.

Στις σωστικές ανασκαφές της Εφορείας μας σε οικοπέδα των δήμων Σταυρούπολης και Πολίχνης, έχουν ανασκαφεί τμήματα αρχαίων υδραγωγείων, τα περισσότερα από τα οποία χρονολογούνται στη ρωμαϊκή εποχή, όταν η πληθυσμιακή αύξηση της Θεσσαλονίκης ήταν ιδιαίτερα μεγάλη. Έτσι, γύρω από την τράπεζα αλλά κυρίως γύρω από την τούμπα Λεμπέτ, εντοπίστηκαν τμήματα αγωγών σε τρία οικοπέδα. Οι αγωγοί έχουν ποικίλες κατευθύνσεις, αλλά κατά τη γνώμη μας ο τελικός προορισμός ήταν η πόλη της Θεσσαλονίκης.

Τα εντυπωσιακότερα παραδείγματα είναι δύο. Στο πρώτο, σε οικόπεδο της οδού Κω του Δήμου Πολίχνης, νότια της τούμπας Λεμπέτ, εντοπίστηκαν δύο αγωγοί, ένας πλινθόκτιστος κι ένας λιθόκτιστος. Ο τελευταίος παρέχει μέχρι σήμερα νερό σε ποσότητα 5 κυβικών μέ-

τρων την ώρα (Εικ. 7). Στο επόμενο παράδειγμα επαληθεύεται η διαχρονικότητα της χρήσης ενός αρχαίου αγωγού μέχρι τις μέρες μας. Σε οικόπεδο της οδού Κομοτηνής, αμέσως δυτικά της τούμπας Λεμπέτ και δίπλα στο ρέμα, ο αρ-

Εικόνα 7. Πολίχνη, οδός Κω: αγωγός ρωμαϊκής εποχής.

Εικόνα 8. Πολίχνη, οδός Κομοτηνής: αγωγός ρωμαϊκής εποχής.

χαίος αγωγός βρέθηκε τρυπημένος από σιδερένιους σωλήνες, που, διαπερνώντας τον δυτικό τοίχο του, διοχέτευαν το νερό για χρήση από τους νεώτερους κατοίκους της περιοχής, οι οποίοι το χρησιμοποιούσαν μέχρι τη δεκαετία του '70 (Εικ. 8).

Είναι θέμα χρόνου, άγνωστο όμως πόσου, η συμπλήρωση του παζλ, που θα δώσει την πλήρη πορεία των υδραγωγείων της πόλης στην αρ-

χαϊότητα. Ο χρόνος αυτός βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την οικοδομική δραστηριότητα στις περιοχές του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης, που βρίσκονται έξω από τα τείχη της αρχαίας πόλης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι πληροφορίες για τους αγωγούς παροχής νερού, οι οποίοι ανασκάφηκαν σε οικοπέδα του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης, προέρχονται από το ανασκαφικό-τοπογραφικό αρχείο της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ.
2. Γ. Ταμιωλάκης, *Η Ιστορία της Ύδρευσης της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 15.
3. Σφ. με Ταμιωλάκη (ό.π.) η ονομασία προέρχεται από το Ρουντζούκιο - Ουρουντζούκιο - Ουρουντζούκ που σημαίνει Παράδεισος
4. Γ. Ταμιωλάκης, ό.π. σελ. 20.
5. Γ. Ταμιωλάκης, ό.π. σελ. 37.
6. Α. Λιούτας-Ε. Γκιούρα, "Τοπογραφικές αναζητήσεις βορειοδυτικά της αρχαίας Θεσσαλονίκης με αφορμή τις ανασκαφές σε νεκροπόλεις στους Δήμους Σταυρούπολης και Πολίχνης", *ΑΕΜΘ* 11, 1997, σ. 317 κ.ε.